

İntihal | Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

| This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

İSLAM VE MODERN HUKUK EKSENİNDE SAVAŞ ESİRLERİ

PRISONERS OF WAR IN İSLAM AND MODERN LAW

Dr. Öğr. Üyesi İsmail Yılmaz*

ÖZ

İslam dini barış dinidir. Devletler hukukunda barışın teminatı olarak görülen adalet, mütekabiliyet, ahde vefa, cins, dil, ırk ayrımı yapılmaksızın zayıfa yardım, insan haklarını koruma gibi temel prensipler İslam'ın da benimsediği temel ilkeler arasında yer alır. Savaş ise problemlerin çözümünde en son başvurulacak çaredir. İslam'da savaş, yayılmacılık politikasıyla çıkar sağlama ve sömürme amacıyla değil, dine ve Müslümanlara karşı düşmanca tavırları bertaraf etme, barış ve sulh ortamını tesis etme, bu ortamı bozanlarla mücadele etme, temel hak ve hürriyetleri güvence altına alma gibi amaçlar için meşru kılınmıştır. Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin dönemlerinde cereyan eden gazve ve seriyelerin büyük çoğunluğu savunma amaçlıdır. Ganimet ve toprak elde etmek gibi sadece dünyevi amaçlarla yapılmamıştır. Savaş sırasında, yaşlı, çocuk, kadın, din adamı ve silahsız insanların can güvenliği teminat altına alınırken, ibadethanelerin tahrip edilmemesi, malların yağmalanmaması, hatta meyveli ağaçların bile kesilmemesi, gibi kurallarla din, mal ve çevre dokunulmazlığı güvence altına alınmış ve bu kurallar İslam'da savaş hukukunun temelini oluşturmuştur. Elbette savaşların kaçınılmaz olduğu durumlarda bazı sonuçları söz konusu olmaktadır. Bu hususa ilişkin olarak Hz. Peygamberin savaş sonrası, esirlerin hukuki statüsünü gösteren söz ve uygulamaları bulunmaktadır. Bu bağlamda köle ve savaş esirlerinin hakları kesin çizgilerle belirlenmiş, yönetici ve askerlerin keyfi muamelelerine bırakılmamıştır. Uluslararası savaş hukukunun teşekkülü ise İslam hukukuna göre geç sayılabilecek 19. yüzyıla uzanmaktadır. Savaş sırasında yapılması yasak olan uygulamalar, sivillerin durumu ve savaş esirlerine uygulanacak yaptırımlar detaylı bir şekilde 1949 yılında imzalanan üçüncü Cenevre sözleşmesiyle birlikte gündeme gelmiştir. Bu makalede İslam hukuku ve mer'i hukuka göre savaşta esir alınabilecek kimseler, esirlerin hangi durumda öldürülebileceği veya köleleştirilebileceği, hangi durumda mübadele edileceği veya serbest bırakılabilecekleri gibi hususlar üzerinde durulacak, esirlerin durumu İslam hukuku ve günümüz savaş hukuku arasında karşılaştırma yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Savaş, Esir, Fidyе, Köle.

* Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslami Bilimler Ana Bilim Dalı.

0000-000 2-1447-0842 ismailyilmazmisri@gmail.com

Bu eser Creative Commons Alıntı-Gayri Ticari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

ABSTRACT

Islam is a religion of peace. Basic principles such as justice, reciprocity, fidelity to covenant, helping the weak without discrimination of sex, language or race, and protecting human rights, which are seen as the guarantee of peace in the law of states, are among the basic principles adopted by Islam. War is the last resort in solving problems. In Islam, war is legitimized not for the purpose of gaining profit and exploitation through a policy of expansionism, but for purposes such as eliminating hostile attitudes towards religion and Muslims, establishing an environment of peace and tranquility, fighting those who disrupt this environment, and securing fundamental rights and freedoms. The vast majority of the ghazwa and seriyyahs that took place during the Prophet's and the Khulafa-i Rashidin periods were for defense purposes. They were not conducted for purely worldly purposes such as acquiring booty and land. While the safety of the lives of the elderly, children, women, clergymen and unarmed people was guaranteed during the war, the inviolability of religion, property and the environment was secured with rules such as not destroying places of worship, not looting property, and not even cutting down fruit-bearing trees, and these rules formed the basis of the law of war in Islam. Of course, when wars are inevitable, there are some consequences. Regarding this issue, the Prophet's words and practices after the war show the legal status of prisoners of war. In this context, the rights of slaves and prisoners of war were strictly defined and not left to the arbitrary treatment of rulers and soldiers. The formation of the international law of war dates back to the 19th century, which can be considered late compared to Islamic law. The practices prohibited during war, the status of civilians and the sanctions to be imposed on prisoners of war came to the agenda in detail with the third Geneva convention signed in 1949. In this article, the issues such as who can be taken prisoner in war according to Islamic law and current law, in which cases prisoners can be killed or enslaved, in which cases they can be exchanged or released will be emphasized, and the situation of prisoners will be compared between Islamic law and contemporary war law.

Keywords: Islamic Law, War, Captive, Ransom, Slave.

GİRİŞ

Toplumsal ilişkiler insanlık tarihi boyunca tekdüze bir gelişim göstermemiştir. Bu ilişkiler zaman zaman barış içerisinde devam ederken zaman zaman insanlar arasında ihtilaflar hatta çatışmalar meydana gelmiştir. Ancak din aracılığıyla toplumda var olan bu tür sıkıntıların önüne geçilmek istenmiş veya en aza indirgemek hedeflenmiştir. Bütün semavi dinler gibi İslam dini de barış dinidir. İslam'da Müslim-gayrimüslim bütün fertlerin can, mal, namus ve inançları dokunulmazlık zırhıyla muhafaza altına alınmıştır. Barış asıl, savaş istisnai bir durumdur. Savaş, başka devlet veya kabilelerle yapılan anlaşmalara muhalefet edenlere karşı ve müslümanların yaşadıkları topraklarını başkalarının saldırılarından korumak gibi sebeplerle meşru kılınmıştır.¹ İslam'da hangi durumlarda savaşa başvurulacağı, savaş öncesinde, esnasında ve sonrasında uygulanacak kuralların neler olduğu hem ayetlerde hem de Hz. Peygamber'in hadislerinde ve fiili sünnetinde detaylı bir şekilde görülmektedir. Hangi koşullarda savaşa başvurulması gerektiği hususunda İslam hukukçuları arasında fikir ayrılığının temelinde ayet ve hadislerin farklı yorumlanması yatmaktadır.² Fakihlerin büyük çoğunluğuna göre savaş İslam ülkesini ve Müslümanların güvenliğini tehdit eden, insanlığa rahmet olarak gönderilen son dinin insanlara ulaşmasını engelleyen güçlerle mücadele etmenin nihai çaresi olarak başvuru bir çözüm yoludur. Bu bağlamda hukukçular söz konusu ayet ve hadisleri dönemin siyasi ve sosyal şartları içerisinde açıklamaktadırlar.³

Savaşın mahiyeti, sınırları ve çalışmanın da ana konusunu teşkil savaş esirlerinin durumu ana hatlarıyla Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in sünnetinde yer almıştır. Kur'an ve sünnet ışığında âlimlerin içtihadı ve yöneticilerin de uygulamalarıyla İslam'ın daha ilk dönemlerinde uluslararası ilişkiler ve savaş hukuku teşekkül etmiştir. Babası bir asker olan Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (805)⁴ *Siyerü'l-kebir* isimli eseri bu konuda yazılmıştır. Eser, o günün hâkim anlayışını göstermesi bakımından önemlidir. Modern hukuktaki uluslararası genel hukuka tekabül eden eserde hangi durumlarda savaşa başvurulacağına, savaştan önce ve sonra takınılacak tavırlara detaylıca yer verilmiştir.⁵

İslam'da savaş sırasında sivillerin canına kıyılmaması, ibadethanelerin, çevrenin dokunulmazlığının kurallarla güvence altına alınması, din, can, mal ve çevreye verilen önemi

¹ İbrahim Sarıçam, *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: DİB Yayınları, 2014), 150-151.

² Bakara, 2/191; Tevbe, 9/29,207; Tevbe, 9/36, 208; Enfâl, 8/65, 200; Muhammed, 47/35.

³ Ahmet Yaman, *İslam Kamu Hukuku* (Ankara, Bilay Yayınları, 2020), 171

⁴ Vâsıt'ta 132 yılında dünyaya geldi. Ailesi Abbâsî hilâfetine kurulması üzerine Vâsıt'ı terkedip Kûfe'ye yerleşmiş ve Şeybanî burada yetişmiştir. On dört yaşından itibaren dört yıl Ebû Hanîfe'nin ilim meclisinde bulunan Şeybanî, hocasının vefatından sonra onun fikhî görüşlerini ve yöntemini başta Ebû Yusuf olmak üzere talebelerinden öğrenmeye devam etti. Kaynaklarda Şeybânî'nin yaşadığı dönemde Abbâsî halifelerinden sadece Hârûnürreşid ile ilişkisinden söz edilmekte ve bunun da Ebû Yusuf'un aracılığıyla başladığı belirtilmektedir. Hârûnürreşid, Şeybânî'yi yine Ebû Yusuf'un tavsiyesiyle Abbâsî halifelerinin yazlık başşehri Rakka kadılığına tayin etti. Şeybânî, Ebû Yusuf vefatıyla şeyhülislamlık makamına getirildi. Şeybânî hayatının sonuna kadar bu görevde kaldı. 189 yılında Hârûnürreşid'in refakatinde gittiği Rey'de vefat etti ve oraya defnedildi. (Aydın Taş, "Şeybânî", Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi (İstanbul, TDV Yayınları, 2010), 39/38)

⁵ Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Şerhu Siyerü'l Kebir*, thk. Muhammed Ebu Zehra -Mustafa Zeyd (Kahire, Kahire Üniversitesi Matbaası, 1958), 63-68; Taş, "Şeybânî", 39/40-42.

göstermesi açısından ve İslam savaş hukukunun temelini oluşturması bakımından öneme sahiptir.⁶ Bu çalışmada İslam ve Uluslararası hukukta savaşın nedenleri ve esirlerin durumu incelenecek bu hususların günümüze yansımaları mukayese edilecektir.

I. İSLAM HUKUKU VE MODERN HUKUKTA SAVAŞ

İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan savaş⁷ kavramı Kur'an'da harp terimi ile ifade edilmiştir.⁸ Harp sözlükte, barışın tersi,⁹ düşmanla cenk etmek¹⁰ anlamlarına gelmektedir. Literatürde ise iki topluluk arasında meydana gelen silahlı çatışma anlamında kullanılmaktadır.¹¹ Kâsânî (1191) savaşı "*kişinin dil, mal ve canla beraber bunların dışındaki vasıtalarla savaşılarak güç ve kuvveti Allah yolunda harcaması*" şeklinde tarif etmektedir.¹² Modern hukukta savaşın tanımı "*tarafaların çıkarlarını önceleyip taleplerini kerhen kabul ettirmek gayesiyle, uluslararası hukukta belirtilen kurallar çerçevesinde iki veya daha fazla devlet arasında yapılan silahlı çatışma*" şeklinde yapılmaktadır.¹³ İslam hukukunda savaş hedef ve gaye bakımından modern hukuktaki anlamından farklı olduğu için savaşı da kapsayan cihâd kavramı kullanılmıştır. Cihâd sözlükte "bütün gayret ve gücü sarf etmek" anlamına gelmektedir.¹⁴ Fakihler ise cihâdı "*İslam ülkesi veya Müslümanların güvenliğini tehdit eden, dinin insanlara ulaşmasını engelleyen güçlerle mücadele etme ve bu uğurda elden gelen gayretin gösterilmesi*" olarak tarif etmişlerdir.¹⁵ Savaş ve cihâd kavramları uluslararası genel hukuk alanına girmesi ve belli başlı kurullarla sınırlandırılması, kamu yararının gözetilerek karar verilmesi bakımından ortaktır. Savaşta sadece dünyevi maddi sebeplerle, zor kullanarak karşı tarafa istediğini yaptırma hedeflenirken cihâdda ise öncelikle düşmandan gelen saldırıyı püskürtme, Müslümanların güvenliğini sağlama, var olan zulmü ortadan kaldırma hedeflenmektedir.¹⁶

A. SAVAŞIN NEDENLERİ

İslam ve uluslararası devletler hukukunda hâkim yaklaşım devletlerarası ilişkilerde barışın asıl, savaşın istisnai bir durum olmasıdır. Hanefilere göre savaşın nedenleri düşman üstünlüğünü kırmak, tecavüzleri engellemek, müslümanların din ve dünya işlerini emniyet içerisinde

⁶ Serahsî, *Şerhu Siyerü'l Kebir*, 175-190; Muhammed Hamidullah, *Hiz. Peygamberin Savaşları ve Meydan Savaşları, İslam Harp Tarihine dair Bir Tetkik*, Trc. Salih Tuğ (İstanbul, Yağmur Yayınları, 3. Baskı, 1981), 83.

⁷ Abdurrahman b. Muhammed b. Haldun Hadrâmî, *Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mübtede' ve'l-ḥaber fi eyyâmü'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men âşerahüm min zevi's-sulṭâni'l-ekber* (Mukaddime) trc. Halil Kendir (İstanbul, Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, ts.), 1/409

⁸ Mâide, 5/64; Enfâl, 8/57; Muhammed, 47/4.

⁹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut, Daru's Sadr, ts.), 1/302.

¹⁰ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul, Ensar Yayınları, 2013), 180.

¹¹ Ahmet Yaman, "Savaş" Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi (İstanbul, TDV Yayınları, 2009), 36/189.

¹² Alâüddin Ebü Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'i'ü's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, thk, Ali Muhammed Muavvad-Adil Ahmed Abdulmevcud (Beyrut, Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 1997), 9/376

¹³ Yaman, "Savaş", 36/189

¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3/134; Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgib el-İsfahânî, *Müfredâtü'l-'Arab*, thk. Necip el-Mâcidî (Beyrut, Mektebetü'l Asriyye, 2009), 115.

¹⁵ Yaman, *İslam Kamu Hukuku*, 171.

¹⁶ Vehbe Mustafa Zuhaylî, *Eserü'l Harbi fi Fıkhi'l İslamî* (Dimeşk, Daru'l Fikr, 1962), 28.

yürütmelerini sağlamaktır.¹⁷ Kur'an'da savaşa izin veren ilk ayet incelendiğinde savaş sebebi olarak düşman saldırısı ve müslümanların yurtlarından çıkarılmak istenmesi zikredilmektedir.¹⁸ Ayrıca diğer ayetlerde “*hiçbir zulüm ve baskı kalmayınca ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar savaşa devam edilmesi*”¹⁹ ve “*düşmanın saldırılarına karşılık verilmesi gerektiği*”²⁰ ifade edilmiştir. İslam'ın ilk sistemli savaşı olarak kabul edilen Bedir savaşı öncesi Hz. Peygamber, Hz. Ömer'i müşriklere göndererek barış teklifinde bulunmuştur. Barış teklifinin kabul edilmemesi nedeniyle savaş kaçınılmaz olmuştur.²¹ Aynı durum savaştan önce barış yollarını aramak için devletlerarası elçi gönderme veya arabulucular vasıtasıyla devam etmektedir. Esasen bütün hukuk sistemlerinde, bir devletin başka bir devlete karşı silahlı güç kullanmasında haklı bir sebebe dayanması gerekmektedir. Uluslararası devletler hukukunda da savaşın mutlaka bir sebebe dayanması gerekir. Sebepsiz savaş açmak işgal olarak nitelendirilmektedir.²²

B. SAVAŞ YASAKLARI VE SİVİLLER

İslam hukukunda keyfi zulüm ve işkence yaparak öldürme, fiilen savaşa katılmayanların öldürülmesi, insan ve hayvanların vücut ve organ bütünlüğüne zarar verme, ağaçların yakılması, temel gıda maddeleri ve ürünlerin yakılması ve yağmalanması, taşkınlık ve çirkeflilik, tecavüz ve gayrimeşru münasebette bulunma, sebepsiz yere rehin ve esirleri öldürme, ölen düşman askerlerinin bedenlerine zarar verme gibi eylemler yasaklanmıştır.²³ Bu kuralların tamamı İslam hukukunda Makâsîdü's-Şerîa'nın zarûriyât kapsamında sayılarak koruma altına alınmıştır. İslam'da herkesin yaşama hakkı vardır. Savaşa katılmayan sivil statüsündeki kadın, çocuk, yaşlı, engelli, kör, din görevlisi, keşiş, münzevi, yaşlı veya efendileri ile birlikte savaşa katılmak zorunda kalan köle ve hizmetçilerin öldürülmesi caiz değildir.²⁴ Ancak savaşanlara geri hizmette destek vermeleri durumunda sivillik vasfını yitirdiklerinden öldürülmelerinde bir beis yoktur.²⁵ Hz. Peygamber savaşa katılmayan sivillere zarar verilmemesi konusunda ashabını uyarmıştır. Savaş sırasında kadın, çocuk, bunak, yaşlı, din adamları, kendi işleriyle meşgul olan hizmetçilere zarar verilmesi veya öldürülmesini yasaklamıştır.²⁶ Savaşta doğaya zarar verilmesi de uygun görülmemiştir. İbn Ömer'in “*Rasulullah Benî Nadîr Yahudilerinin hurma ağaçlarını kestirdi ve yaktırdı*”²⁷ rivayeti düşmanın siper olarak kullandığı, savaşta yararlandığı ağaçlar olup

¹⁷ Ahmet Özel, “*Klasik İslam Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durum: İbn Teymiye'nin Mardin Fetvası ile Diğer Benzeri Fetvalar*”, Marmara Üniversite İlahiyat Fakültesi Dergisi 43, No 2 (2012), 43-46.

¹⁸ Hâc, 22/39-40

¹⁹ Bakara, 2/193

²⁰ Bakara, 2/194

²¹ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in savaşları*, 47.

²² M.Yasin Aslan, *Savaş Hukukunun Temel Prensipleri*, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 79 (Kasım-Aralık,2008), 249.

²³ Serahsî, *Şerhu Siyeri'l Kebir*, 76-80; Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, 257.

²⁴ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-Şanâ'i'*, 9/399; Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîl'l-Muhtâr*, thk. Muhammed Adnan Derviş (Beirut, Daru'l Erkâm, 1997), 4/363; Ebû Yusuf Ya'kub b. İbrahim b. Sa'd, *Kitabü'l Harâc*, thk. Muhammed İbrahim el-Bennâ (Kahire, Daru's-Selâm, 2017), 311-313

²⁵ Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-Kebir*, 1/60-77; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-Şanâ'i'*, 9/399; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*,4/363; Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, 257

²⁶ Abdullatif Hemim, *Alakatü'd-Devliyye fi's-Şerîa ve'l Kanun fi's-Silm ve'l Harb Dirase Mukarene* (Amman, Dar Ammar, 2006), 2/123

²⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, nşr. Muhammed Zühre b. Nâsir en-Nâsir, (Kahire, Dâru Tavkı'n-Necât, 2001) Megâzî, 4031.

savaş taktiği olarak emredilmiştir. Ayrıca Benî Nâdir Yahudileri başta olmak üzere Yahudilerin en önemli gelir kaynağı olan hurma ağaçlarının kesilmesi Müslümanlara karşı müşriklerle bir olup ihanet eden Yahudilere karşı bir yaptırım ve teslim olmalarını sağlamak için iktisadi açıdan zor durma düşürmek için verilmiş bir emirdir.²⁸

II. ESİRLER

Esirler hakkında; öncelikle esir kavramı, kimlerin esir olabileceği ve esirlere nasıl muamele edilmesi gerektiği ele alınacaktır. Akabinde İslam hukukuna göre esirlere uygulanması gereken hususlar üzerinde durulacaktır.

Esir أسير Arapçada “bağlamak, tutmak, hapsedmek”²⁹ anlamlarına gelen “e.s.r.” kök fiilinden türemiştir, Esir, “ip ile sıkıca bağlanan”³⁰ anlamına gelmekte olup bağlanmamış dahi olsa savaşta ele geçirilen “tutsak” için kullanılan bir sıfattır. Bu terim hapis ve zindanlardaki tutuklular için de kullanılmıştır.³¹ Terim olarak “*esir savaşta canlı olarak ele geçirilen erkek savaşçılar*” şeklinde tarif edilmektedir.³² Diğer bir tarifte ise “iki topluluk arasında savaşa yol açabilecek bir düşmanlık sebebiyle taraflardan birinin eline geçen kişi” şeklinde tarif edilmiştir.³³ Esir kelimesinin savaşta ele geçen ve asıl muharip unsur olan yetişkinler için kullanılmasına karşılık, “*seby*” kavramı ise yalnızca kadın ve çocuk tutsakları için kullanılmaktadır. Esir kelimesi bazen erkekleri ve kadınları kapsayacak şekilde kullanıldığı hâlde seby erkekler için kullanılmaz.³⁴

A. İSLAM ÖNCESİ TOPLUM VE DİNLERDE ESİRLER

Güçlünün zayıfı ezdiği, zayıfın mal ve canının değersiz olduğu toplumlarda devletler, toplumlar ve kabileler arası savaş kaçınılmaz bir olgudur. Hiçbir ilke ve prensibin olmadığı bu savaşlarda esir alınan kimselere sert davranılması, beden bütünlüğüne zarar verilmesi doğal karşılanmaktaydı. İslam öncesi dönemlerde savaş esirlerine yapılan işkenceler arasında yaygın olan esirlerin el ve ayaklarının kesilmesi, gözlerinin oyulması veya mil çekilmesi, toplu hâlde yakılması, düşmanlara satılması, köle yapılması örnekleri zikredebilir.³⁵ Kölelik ilk başlarda savaş esirliğiyle beraber ortaya çıkmış ve zamanla toplumların ekonomik ve sosyal anlamda vazgeçilmez bir kurumu olmuştur.³⁶ İlk olarak MÖ 4000 yılında Sümer kentlerinde soyluların himayesinde kölelerin olduğu, Antik yazıtlarda Sümer haricinde Akad, Eski Mısır ve Hellen gibi

²⁸ Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, 257

²⁹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 2/77; Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitabü'l-Ayn Müretteben ala Hurufi'l Mu'cem "e-s-r"* thk. Abdulhamid Hindâvî (Beirut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 1/68.

³⁰ Abdullatif Âmir, *Ahkâmu'l-Esra ve's-Sebâyâ fi'l-Hurubi'l-İslamiyye* (Kahire, Daru'l-Kutubi'l-Misrî, 1986), 78.

³¹ Mehmet Birsin, “*İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi*”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 11/21 (Ocak 2012), 165.

³² Mâverdi, *Ahkâmu's-Sultâniyye* 166; Ferrâ, *Ahkâmu's-Sultâniyye*, 141; Zuhaylî, *Âsâru'l-Harb*, 417.

³³ Âmir, *Ahkâmu'l-Esra*, 88

³⁴ Muhammed Revvâs Kal'acı, *Fıkıh Lugatı* (İstanbul, Ocak Yayıncılık, 2012), 167; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 498.

³⁵ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Süretü'n-Nebeviyye* (Kahire, Daru'l Fecr, 2010), 1/214-222.

³⁶ Özer, “19. Yüzyılda Mısır'da Kölelik ve Köle Ticareti”, 65; Gülnihal Bozkurt, “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 38/1 (1981), 102-103.

toplumlarda da köleliğin olduğu görülmektedir.³⁷ Köleliğin insanlık tarihi kadar eski olduğu söylenebilir. Genel olarak savaş esirleri, borca karşılık,³⁸ köle ana babadan dünyaya gelmek, işlediği bir suç nedeniyle köleleştirilme gibi sebeplerin bütün medeniyetlerde var olduğu söylenebilir.³⁹ Kölelik sebeplerinden en önemlisi ve yaygın olanı tarih boyunca savaş esirleri olmuştur.⁴⁰ Köleliğin Hunlardan başlayarak Türklerin hayatına girdiğini kaynaklarda görmekteyiz. Köleler hafif veya ağır işlerde kullanılıyorlardı.⁴¹

Eski Yunan toplumunda kölelik ve esirlik çok yaygındı. Halkın büyük çoğunluğu esirlerden oluşmaktaydı. Esirler maden ocakları gibi ağır işlerin yanında ev işleri, tarla işlerinde çalıştırılmaktaydı.⁴²

Roma hukukunda insanlar hür ve köle olmak üzere iki sınıftır.⁴³ Köleler sahiplerinin hakimiyeti altında yaşarlardı. Güçlü olanlar zayıf olanları ele geçirir, kendi egemenliklerine alırlardı.⁴⁴ Esirlik ve kölelik bu olgunun sonucunda ortaya çıkmıştır. Farslılarda esir ve kölelerle ilgili diğer milletlerdeki gibi uygulamalar vardır. Hayat hakkı tanınmaması, hayvanların ayakları altında ezme gibi uygulamalar Farslıların bilinen âdetlerindedir.⁴⁵

İslam öncesi Arap toplumunda savaş esirlerine uygulanan özel bir muamele tarzı yoktu. Ancak diyetleri daha yüksek olduğundan nitelikli ve nesep yönünden daha iyi olan kimselerden esir alınmasına dikkat ediliyordu. Duruma göre vücut bütünlüğü çiğnenir, öldürülür, fidye karşılığında veya karşılıksız serbest bırakılırdı.⁴⁶ Arap toplumunda kölelik yaygındı. Köleliğin temel kaynağı savaşlardı. Kişinin borcuna karşılık kendini köle olarak satması veya babanın çocuğunu geçim sıkıntısından dolayı satması gibi gelenekler de mevcuttu. Köle bir anneden doğanlar da köle sayılmaktaydı. Köleler, toplumun alt sınıfını temsil ederken, efendilerin köleleri üzerinde mutlak hâkimiyetleri bulunmaktaydı. Bazı kişiler, cariyelerini fuhşa zorlayarak onlardan gelir elde etmekteydiler.⁴⁷

Yahudilerde, Yahudi ve yabancı olmak üzere iki çeşit esir bulunmaktaydı, Yahudi esirler borç ve fakirlikten dolayı kendilerini satan ve altı yıl gibi belli bir zaman sonra serbest kalan

³⁷ Ekin Ulaş Çelik vd. "Eski Batı'da (Hellas) Kölelik", *Anasay Dergisi*, 4/12 (2020), 4.

³⁸ Çelik ve Üreten, "Eski Batı'da (Hellas) Kölelik", 5.

³⁹ Defne Yılmazcan, "Antik Yunan'da Kölelik: Atina ve Sparta Örneği", *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2017), 118.

⁴⁰ Zübeyde Güneş Yağcı, "İstanbul Esir Pazarı" - Osmanlı Devleti'nde Kölelik: Ticaret, Esaret, Yaşam- Ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa (İstanbul, Tezkere Yayıncılık, 2017), 59.

⁴¹ Orhan Doğan ve Aysel Erdoğan, "19. Yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Türk Topluluklarında Kölelik ve Köle Ticareti", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15/3 (2016), 972.

⁴² Nihat Engin, *Osmanlı Devleti'nde Kölelik* (İstanbul, İFAV Yayınları, 1998), 14; Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik* (İstanbul, Beyan Yayınları, 1996), 30; Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlıda Harem*, (İstanbul, Osmanlı Vakfı Yayınları, 1995), 75.

⁴³ Ernest Lavis, Alfred Rambo, *Tarih-i Umumi*, trc. Ali Reşad (İstanbul, Yy. ts.), 1/14

⁴⁴ Sevda Özer, "19. Yüzyılda Mısır'da Kölelik ve Köle Ticareti", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2007), 65.; Fendoğlu, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*, 25.

⁴⁵ Abdullatif Âmir, *Ahkâmü'l-Esra ve's-Sebaye fi'l-Hurubi'l-İslamiyye* (Kahire, Daru'l Kutubi'l Masriyye, 1986), 91.

⁴⁶ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ebu'l Fidâ Abdullah (Beyrut, Daru'l Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 4/148; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 66.

⁴⁷ Aydın ve Hamidullah, "Köle-1" 26/238

esirlerdir. Yabancı esirler için diğer milletlerdeki muameleler geçerliydi.⁴⁸ Yahudilikte köleler genelde yabancı asıllıdır. İbranilerin birbirine istisnai durumlar hariç köle olmaları yasaklanmıştır.⁴⁹ Yahudiler borç ve savaş sebebiyle, Yahudi olmayanlar da bunlara ilaveten satın alma yoluyla köle olabilirdi. Yahudilikte esas olan köleliğin devamlılığıdır. Bir köle işini yaparken veya işkence görürken sakat kalırsa azat olabiliyordu. Yahudi köleler için ise farklı hükümler vardı ve onlar sürekli olarak köle kalmazlardı.⁵⁰ Hristiyanlıkta esirler ve köleler toplumda yaygın olan muamelelere tabiydi. Esirlere uygulanan kötü muamele, köleleştirilmeleriyle birlikte eskiye kıyasla biraz düzelmekteydi.⁵¹ Bu durum gerek Katolik kilisesi gerekse diğer kiliselerin köleliği kabul ettiği ve hatta Hristiyanların kendi dindaşlarından köleler edinmelerinde bir sıkınca görmediği bilinmektedir. İncil’de de kölelerin azat edilmesine dair birçok hükmün yer aldığı görülmektedir.⁵²

B. İSLAM HUKUKUNDA ESİRLER

İslam hukuku bağlamında, esirlerin dinî ve etnik özelliklerine bağlı olarak farklı değerlendirilmelere tabi tutulmasına rağmen, genellikle devlet başkanının kararıyla köleleştirilip humus’u⁵³ ayırdıktan sonra geriye kalan esirlerin savaşa katılan mücahitlere dağıtılması kabul görmüştür. Ayrıca, savaşçı olmayan kadın ve çocukların öldürülmeden köleleştirilip taksim edilmesi konusunda da genel bir fikir birliği bulunmaktadır.⁵⁴

Enfal Suresi 67-68. ayetlerinde Bedir günü esirlerin öldürülmelerinin, fidyeyle veya fidyesiz serbest bırakılmasından daha uygun olduğu anlamı çıkmaktadır. Enfal 12. ve Muhammed 4. ayetleri bedir günü esirlerin öldürülmesiyle ilgilidir. Çünkü savaşın olduğu ortam müslümanların sayıca az, kuvvet bakımından zayıf olduğu bir ortamdır.⁵⁵ Daha sonra durum değiştiğinde müfessirler Muhammed Suresi 4. aye’te esirlerin karşılıksız veya fidye karşılığında serbest bırakılabileceği şeklinde tefsir etmişlerdir.⁵⁶ Bu konuda Hz. Peygamber’in uygulaması

⁴⁸ Engin, *Osmanlı Devleti’nde Kölelik*, 19.

⁴⁹ Ali Bakkal, Hz. Peygamber’in Kölelere Verdiği Değer ve İslam’ın Köleliğe Bakışı, *Hz. Peygamber ve İnsan Sevgisi Sempozyumu* ed. Musa Kazım Yılmaz (Şanlıurfa, by., 2007), 223.

⁵⁰ Çambay, *Emevi ve Abbasi İdaresinde Kölelik*, 29.

⁵¹ Engin, *Osmanlı Devleti’nde Kölelik*, 19.

⁵² Mehmet Akif Aydın ve Muhammed Hamidullah, ‘*Köle-1*’, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/237; Canan Kuş, ‘*Tevrat, İncil ve Kur’an-ı Kerim’deki Kölelik Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler*’, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi 8/1 (2012), 7-14.

⁵³ Humus; Sözlükte “beşte bir” anlamına gelen humus kelimesi, İslâm hukuku literatüründe ganimetlerden ve bu hükümde olan mallardan kamu adına, belirli alanlarda sarfedilmek üzere alınan beşte birlik (yüzde yirmilik) payı ifade eder. Kökleri İslâm öncesi Arap toplumuna kadar uzanan bu kavram, Hz. Peygamber ve sahâbe uygulaması ile önemli ölçüde belirgin hale gelmiş, bu dönemdeki tartışmalar ve uygulama örneği daha sonraki dönemde oluşan hukuk doktrinini etkilediği gibi uygulamalar için de model teşkil etmiştir. H. Yunus Apaydın, ‘*Humus*’ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul, TDV Yayınları, 1995), 18/365

⁵⁴ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin Türkî (Kahire, Merkezü’l-Buhus ve Dirasetü’l-Arabiyye ve’l-İslamiyye, 2001), 21/187; Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2003), 4/130; Birsin, ‘*İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi*’, 181

⁵⁵ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 21/187; İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 2/432; Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 4/269

⁵⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 11/271; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *Câmi’ li Ahkâmü’l-Kur’ân*, thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 2006), 10/75; Reşit Rızâ, Muhammed Abduh, *Tefsiru’l-Menâr* (Kahire, Daru’l-Menâr, 1947), 10/113

ayetlerin doğru anlaşılması için önem arz etmektedir. Hz. Peygamber hem savaşın doğasında bulunan acı ve intikam duygularını hafifletmek hem de İslam'ın rahmet dini olduğunu göstermek amacıyla ele geçirilen esirlere karşı şefkatli davranmış ve onlara insanca davranılmasını emretmiştir.⁵⁷ İslam düşmanlarının önde gelenlerinden dahi olsa onlara işkence edilmesine izin vermemiştir. Zaman zaman esirlerin durumunu görmek için ziyarette bulunmuştur.⁵⁸ Hz. Peygamber dönemindeki ilk esirler hicretten on yedi ay sonra Abdullah b. Cahş (625) komutasında gönderilen Batn-ı Nahle Seriyesi'nde ele geçirilen Osman b. Abdullah ve Hakem b. Keysan isimli esirlerdir.⁵⁹ Haram aylarda vuku bulan bu olayı Hz. Peygamber tasvip etmemiş ve iki esir bir müddet sonra kişi başı kırk ukiyye⁶⁰ fidye karşılığında serbest bırakılmıştır.⁶¹ Müslümanlar tarafından çok sayıda esir elde edilen ilk savaş, Hicret'in ikinci yılında gerçekleşen Bedir Gazvesi'dir. Bedir Gazvesi sırasında müşriklerden yetmiş kişi öldürülmüş, aynı zamanda yetmiş kişi de esir alınmıştır.⁶² Hz. Peygamber, ele geçirilen esirleri sahabeler arasında dağıtmış, onlara iyi muamelede bulunulmasını tavsiye etmiştir. Esirlerin akıbeti konusunda sahabe arasında istişarede bulunmuş ve bu konuda sahabeden çeşitli fikirler almıştır. Hz. Ömer ve Sa'd bin Muaz gibi bazı sahabeler, esirlerin en yakın akrabaları tarafından öldürülmelerini önermişlerdir. Ancak, Hz. Ebu Bekir, esirlerin fidye karşılığında serbest bırakılmaları gerektiğini savunmuştur. Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir'in görüşünü benimsemiş ve bu doğrultuda hareket etmiştir. Esirlerin serbest bırakılması için mali durumlarına göre 1000 ile 4000 dirhem arasında fidye ödemeleri gerektiğini belirlemiştir. Ayrıca, mali durumu iyi olmayan esirlerin, 10 kişiye okuma-yazma öğretilmeleri karşılığında da serbest bırakılmalarına karar vermiştir. Bu yaklaşım, esirlere insanca davranılmasını ve onların topluma yeniden entegrasyonunu teşvik etmek amacıyla taşımaktadır.⁶³ Bedir Gazvesi'nden sonra ele geçirilen ikinci büyük esir topluluğu hicretin ikinci yılında anlaşmayı bozan Beni Kaynuka Yahudileridir.⁶⁴ Kalelerinde on beş günlük kuşatmadan sonra Hz. Peygamber'in vereceği karara razı olmak üzere teslim olmuşlardır. Hz. Peygamber de Medine'yi terk etmelerini emretmiştir.⁶⁵ Hicretin beşinci yılında Beni Mustalık Gazvesi esir alınan başka bir gazvedir. Müslümanların galibiyetiyle sonuçlanan gazvede on müşrik öldürülmüş, savaş alanında bulunan kadın ve çocuklar esir alınmıştır.⁶⁶ Müslümanlar ganimet olarak bu savaştan 600 veya 700 esir, beş bin koyun ve iki bin deve ele geçirdi. Hz. Peygamber, Beni Mustalık'ın reisi Harise'nin kızı Cüveyriye ile evlenince sahâbiler

⁵⁷ Ali Hatalmış, *Erken Dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik-Hz. Peygamber Döneminden Emevilerin Sonuna Kadar* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 91.

⁵⁸ Mehmet Birsün, "İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi". Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 11/21 (Ocak 2012), 167.

⁵⁹ Muhammed b. Cerir Taberî, *Tarihü'r-Rusul ve'l Mülük*, thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim (Mısır, Daru'l Maârif, ts.), 2/410

⁶⁰ 40 dirhemlik veya (40x2,975=)119 gr'lık ağırlık ve kıymet ölçüsü 119 gr gümüş dirhem 119/7=17 gr dinar 17x4.25=72,25 gr altın eder. Kallek, *Sosyal Servet İslâm'da Yönetim Piyasa İlişkisi*, 173

⁶¹ İbn Hişâm, *es-Süretü'n-Nebevîyye*, 2/197

⁶² Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâd, *Kitabu't-Tabakât el-Kebir*, thk. Ali Muhammed Omer (Kahire, Mektebetü'l Hancî, 2001), 2/16

⁶³ İbn Sâd, *Tabakât*, 2/17; Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, *Kitabü'l-Emvâl*, thk. Muhammed Amara (Kahire, Daru's-Selam, 2009),177.

⁶⁴ Ahmet Özel, "Esir" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul, TDV Yayınları, 1995),11/382

⁶⁵ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, (Ankara: DİB Yayınları, 9. Baskı, 2014), 224.

⁶⁶ İbn Sâd, *Tabakât*, 2/60

Peygamber'in akrabası kabul ettikleri esirleri serbest bıraktılar.⁶⁷ Hendek Savaşı sırasında müslümanlarla yaptıkları anlaşmayı bozan Beni Kurayza Yahudilerinin kaleleri Hz. Peygamber ve ordusu tarafından 25 gün kuşatma altına alınmış, Hz. Peygamber'in vereceği hükme boyun eğip teslim olmaları istenmiş, onlar da Sad b. Muaz'ın (627) vereceği hükme razı olmak kaydıyla teslim oldular. Sa'd b. Muaz erkeklerin öldürülmesi, kadın, çocuk ve mallarının ganimet olarak paylaşılmasına hükmetti.⁶⁸ Mekke fethinden hemen sonra hicri sekizinci yılda gerçekleşen Huneyn Gazvesi'nde de altı bin esir, yirmi dört bin deve, kırk binden fazla koyun ve bir miktar gümüş ele geçirildi. Ganimetlerin taksiminden sonra Hevazin heyeti Peygamberimizin huzuruna gelip Müslüman olduklarını bildirerek affedilmelerini ve esirlerin serbest bırakılmasını istediler. Hz. Peygamber de kendisinin ve aile mensuplarının hissesine düşen esirleri serbest bıraktığını ilan etti. Ensar ve muhacir de aynı şekilde davranmıştır. Serbest bırakılmayanlar ise elde edilecek ilk ganimetten her esir için altı deve verilmesi taahhüdü karşılığında ikna edilerek tüm esirler serbest bırakılmıştır.⁶⁹

Esirler fidye ile veya karşılıksız serbest bırakılıncaya kadar insani ihtiyaçları karşılanmak üzere bazen sahabe arasında dağıtılır, bazen de mescitte tutulurdu. Kadınların Remle bint Haris isimli sahabenin evinde tutulduğuna dair rivayetler bulunmaktadır.⁷⁰ O dönemde esirlerin sadece barınma ve işlerinin karşılanmadığı, aynı zaman yurduna dönmek için mali gücü olmayanların da serbest bırakıldığında yol ücretlerinin ödendiğine dair rivayetler mevcuttur.

Huneyn Gazvesi sırasında esir alınan altı bin kadın ve çocuğun, hurma dalları kullanarak kendilerine gölgelik inşa etmeleri sonucunda Hz. Peygamber, Büsr b. Süfyân'ı, bu esirlere giyecek temin üzere Mekke'ye göndermiş ve böylece esirler giydirilmiştir.⁷¹ Hz. Peygamber'in esirleri giydirip maddi durumu olmayanların memleketlerine ulaşması için yol masraflarını karşıladığına dair örneklerden biri de Adî b. Hâtîm'in kız kardeşi Seffâne'dir. Remle bint Haris'in evinde tutsak olan Seffâne, Hz. Peygamber'e babasının öldüğünü, kardeşinin kaçtığını söyledikten sonra kendisinin serbest bırakılmasını talep eder. Kendisini Şam'a götüreceğini bulduğunda Hz. Peygamber, onun giyecek elbise, binek ve yol ihtiyaçlarını karşılayarak serbest bıraktı.⁷²

İslam hukukunda savaş esirlerine uygulanacak hükümler zaman ve mekâna, Müslümanların güç bakımından kuvvetli ve zayıf olmalarına, savaşılan devletin Müslüman esirlere karşı tutumuna göre farklılık gösterebilir. İslam hukukuna göre esirin beslenme ihtiyacı esir alan devlet tarafından karşılanır. Kur'an'da iyi kulların özellikleri sayılırken "Onlar kendi canları çektığı halde yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler."⁷³ buyurulmaktadır. Hz. Peygamber de "ben açım, bana yemek verin" diye seslenen esire, "bu senin ihtiyacıdır," şeklinde karşılık

⁶⁷ Ebû Ubeyd, *Kitabü'l Emvâl*, 181; Sariçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 194; Ahmet Önkâl, *Mustalik - Beni Mustalik*- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara, TDV Yayınları, 2020), 31/360.

⁶⁸ Ebû Ubeyd, *Kitabü'l Emvâl*, 192.

⁶⁹ Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 172; Sariçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 218; Özel, "Esir", 11/384.

⁷⁰ İbn Hişâm, *Siretü'n-Nebeviyye*, 4/153.

⁷¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî, *Kitabu'l Meğâzî*, thk. Mersden Jones (Beirut, Alemü'l Kütüb, 1984), 3/943.

⁷² İbn Hişâm, *Siretü'n-Nebeviyye*, 4/153; Vâkîdî, *Kitabu'l Meğâzî*, 3/989.

⁷³ İnsan, 76/8.

vermiş ve yemek verilmesini emretmiştir.⁷⁴ Bu yaklaşımların bir sonucu olarak sahabe kendisine emanet edilen veya hissesine düşen esirlere kendi yediklerinden dahi iyi yiyecekleri vermişlerdir.⁷⁵ Ayrıca esirler sıcak, soğuk, saldırı gibi tehlikelerden korunurlar. Esirler arasında çok yakın akrabalar özellikle de anne çocuğundan ayrılmaz. Özel hâllerde esirlerin makam ve mevkilerine göre hürmet gösterilir. Zorla çalıştırılmazlar. Disiplini bozarsa veyahut da kaçmaya çalışırsa komutanın vereceği cezaya göre cezalandırılır.

Bu konuda İslam hukukçuları arasında fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Ebu Hanife'ye göre devlet başkanı/halife savaş esirleri arasında bulunan askerleri öldürme, köleleştirip savaşa katılanlar arasında paylaşırma ve zimmî statüsüne geçirerek karşılıksız salıverme gibi üç seçenektan birini uygulamada serbesttir. Ayrıca Ebu Hanife ile Ebu Yusuf esirlerin fidye karşılığında serbest bırakılmasını caiz görmemiştir. İmam Muhammed ise ihtiyaç olması durumunda meşru görmüştür.⁷⁶

İmam Malik, karşılıksız serbest bırakma dışında esirlerin öldürülmesi, köleleştirilmesi ve fidye karşılığında serbest bırakılması gibi seçenekleri uygulamada devlet başkanı veya komutanın kamu yararına uygun bir karar verme yetisine sahip olduğu görüşündedir.⁷⁷ İbn Rüşd (1198) Maliki mezhebinde, din adamları hariç savaş esirlerinin tamamının kölelik statüsünde olacağına dair icmâ olduğunu ifade eder.⁷⁸ Bu konuda İmam Şafî ve Ahmed b. Hanbel ise devlet başkanının esirlerin öldürülmesi, köleleştirilmesi, fidye karşılığında, Müslüman olma ihtimalleri veya Müslümanlara karşı tekrar savaşmayacaklarından emin olunması durumunda karşılıksız serbest bırakılması gibi seçeneklerinden birini uygulanabileceği görüşündedir.⁷⁹

İslam hukukçularının yukarıda bahsi geçen görüşlerini kendi buldukları zaman, mekân ve şartlar içerisinde değerlendirmek gerekir. Günümüz şartlarında devlet başkanına tanınan seçme hürriyeti mutlak bir özgürlük olarak anlaşılmalı, "Raiyyenin üzerindeki tasarruf maslahata menuttur"⁸⁰ kaidesiyle bu hürriyet sınırlandırılmalıdır. Kamu yararı zaman, mekân ve şartların değişmesiyle değişebilmektedir.

1. Esirlerin öldürülmesi

Esirlerin öldürülmesi konusundaki görüş farklılıkları esirlerle ilgili ayetlerin nesh edilip edilmediğinden, ayetlerin yorumlanmasından ve Hz. Peygamber'in uygulamalarındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır.⁸¹ Esirlerin öldürülmesi gerektiğini savunan fakihler görüşlerini Hz. Peygamber'in Bedir savaşı, Beni Kurayza Yahudilerinden eli silah tutan erkeklerin

⁷⁴ Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybani Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, nşr. Şuayb el-Arnâvut vd. (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1421/2001), 33/124 (No. 19894).

⁷⁵ Birsin, "İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi", 168.

⁷⁶ Serahsî, Şerhu's-Siyerü'l-Kebir, 3/124.

⁷⁷ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverî, Ahkâmü's-Sultaniyye ve'l-Vilayâtü'd-Diniyye, thk. Ahmed Mübarek Bağdadî (Kuveyt, Daru İbn Kuteybe, 1989), 166; Yaka, İslam'da Kölelik, 37-38.

⁷⁸ İbn Rüşd el-Hafid, Bidayetü'l Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid, (Beyrut, Daru'l Ma'rife, 1982), 1/382

⁷⁹ Muhammed b. İdris eş-Şafî, Ümm, thk. Rıf'at Fevzi (Mansura, Daru'l Vefâ, 2001), 7/637; İbn Rüşd Bidayetü'l Müctehid, 1/382; Ebü Ya'lâ Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed el-Ferrâ', el-Ahkâmü's-Sultaniyye, thk. Muhammed Hâmid el-Fâki (Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000) 141-142.

⁸⁰ Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm (İstanbul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları No:1774. 2020), 1/125

⁸¹ İbn Rüşd, Bidayetü'l Müctehid, çev. Ahmed Meylani, 2/153.

öldürülmesi fillerine dayandırmaktadırlar.⁸² İbn Hişam (833)'da geçen rivayette Beni Kurayze'den 600-800 kişi öldürülmüştür.⁸³ Muhammed Suresi 4. ayetinin esirlere yapılacak muameleyi iki seçenekle sınırlama veya esirlerin öldürülmesini yasaklama gibi bir amacı yoktur. Düşmanı iyice sindirmeden esir alınmasının yasaklanması, daha sonra esirlerin karşılıksız veya fidye karşılığında serbest bırakılması emri vücut değil ibaha ifade eder. Hanefi mezhebine göre Hz. Peygamber'in yukarıda bahsi geçen uygulamalarına istinaden savaş esirlerinin öldürülmesi caizdir.⁸⁴ Ebu Yusuf (798) ihtiyaç olmadığı durumlarda esirlerin fidye karşılığında serbest bırakılmasını caiz görmezken, İmam Muhammed ise her durumda fidye karşılığında serbest bırakılmaları gerektiği görüşündedir.⁸⁵ Esirlerin öldürülmesi ile ilgili Malikîler erkek esirlerin öldürülebileceğini, Şafîîler de bu konuda devlet başkanının öldürme, köleleştirme, karşılıklı veya karşılıksız serbest bırakma gibi seçenekler arasında tercih yapmada özgür olduğunu düşünmektedirler.⁸⁶ Bu görüş bize hukuki muhayyerliğin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Hanbelîler serbest kalmaları durumunda zarar vermelerinden endişe edilen esirlerin öldürülmesi, zararından emin olunan ve maddi durumu iyi olanların fidye karşılığında serbest bırakılmaları, iman etmeleri muhtemel olanların karşılıksız bırakılmalarının uygun olacağı görüşündedir. Kadın ve çocukların köleleştirilmesinin maslahata daha uygun olacağını düşünmektedirler.⁸⁷

2. Esirlerin Köleleştirilmesi

İslam geldiğinde var olan köleliği sona erdirmek ve insanları hürriyetine kavuşturmak için mücadele etmiştir. Ancak dönemin siyasi, sosyal, ekonomik ve toplumsal şartların yanı sıra diğer devletlere karşı yaptırım gücü gibi nedenlerden dolayı tamamen kaldıramamıştır. Ancak köleleştirilme bütün sebeplerini sonlandırarak sebep olarak sadece savaş esirliğini meşru kabul etmiştir.⁸⁸ Kur'an'da köle, başkasının mahiyetinde olan, ceza bakımından hür kimselerin yarısı, yoksul ve hür olamayan anlamlarında kullanılmıştır.⁸⁹ Savaşta esir düşenlerin köleleştirilmesi konusunda herhangi bir ayet yoktur. Tam aksine esir statüsündeki köle ve cariyelerin yemin, zihar ve hataen adam öldürme suçlarına karşılık azat edilmesi emredilmiştir.⁹⁰ Kölelere iyi davranılması, barınma ve iâşelerinin eksiksiz verilmesi ve kölelerin azat edilmesinin ibadet olarak telakki edilmesi,⁹¹ zekât verilebilecek yerlerden birisinin de köleler olması⁹² İslam'ın köleliğe bakış açısını yansıtmaya açısından önemlidir.

⁸² Taberî, *Câmi' u'l-bevân*, 21/187; İbnü'l Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 4/132; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 4/269

⁸³ İbn Hişam, *Siretü'n-Nebevîyye*, 3/149

⁸⁴ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kasânî, *Bedâ' i' u's-sanâ' i' fi tertibi's-şerâ' i'*, (Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986), 7/119; Serahsî, *Şerhu's-Siyerü'l-Kebir*, 3/125.

⁸⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 4/362

⁸⁶ Muhammed b. İdris eş-Şafîî, *Ümm*, thk. Rıf'at Fevzi (Mansura, Daru'l Vefâ, 2001), 7/637

⁸⁷ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme, Muğni, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin – Andulfettah Muhammed el-Hulv (Riyad, Daru Alemi'l Kütüb, 1997), 13/48; Ebu Ya'la, *Ahkamu's-Sultaniyye*, 141.

⁸⁸ Abdullâh Nâsîh Ulvân, *Nizâmu'r-Rikki fi'l İslâm* (Cidde, Daru's-Selam, ts), 70-77.

⁸⁹ Nisâ, 4/24, 25; Nûr, 24/32

⁹⁰ Mâide, 5/89; Mücâdele, 58/3; Nisâ, 4/92

⁹¹ Nisâ, 4/36, 92; Nahl, 16/76

⁹² Beled, 90/13; Tevbe, 9/60

İslam hukukçularının esirleri köleleştirme gibi uygulamayı kabul etmeleri bunun o dönemlerde milletlerarası bir uygulama olmasından kaynaklanmaktadır. İslamiyet köleliği asırlar önceden toplumlarda yerleşmiş ve kabul görmüş bir gelenek olarak bulmuştur. Bu bakımdan köleliği tek taraflı ve kesin bir kararla kaldırma yolunu izlememiş ve zamanla tedrici olarak ortadan kalkmasını sağlayacak bir zemin oluşturmuştur. İslam hukukunda genel olarak köleliğin iki kaynağı vardır: savaş esirleri ve bir köleden doğmuş olmak.⁹³ Peygamber'in hiçbir kimseyi köleleştirmedini söyleyenler de bulunmaktadır.⁹⁴ Asrı saadet döneminde yaşayan bir kölenin günümüzde karın tokluğuna çalışan pek çok insandan daha iyi hayat standartlarına sahip olduğu söylenebilir.⁹⁵

Esirlerin köleleştirilmesini kabul eden âlimler görüşlerini Hz. Peygamber'in Beni Kurayza ve Huneyn gazvelerinde esir alınan kadın ve çocukları köle statüsüne alarak savaşa katılanlar arasında dağıttığına dair rivayetlere dayandırmaktadır.⁹⁶ Ebû Ubeyd (838) *Kitabü'l-Emvâl* isimli eserinde sahabenin ehli kitabın erkek ve kadınlarının köleleştirilmesinde icmâ ettikleri rivayetlerine yer vermektedir.⁹⁷ Esirlerin köleleştirilmesi konusunda Arap müşrikler ve ehli kitap arasında ayrım yapan Hanefiler Arap müşriklerin kadın ve çocuklarını fey kapsamında değerlendirdiklerinden öldürülmelerinin caiz olmadığı ve dolayısıyla köleleştirme seçeneğini uygulamak gerektiğini düşünmektedirler. Arap müşrik erkekler İslam'ı kabul etmedikleri takdirde öldürülürler. Ehli kitap erkekler köleleştirilebildikleri gibi cizye karşılığında serbest bırakılabilirler. Kadın ve çocuklar ise köleleştirilirler.⁹⁸ Maliki mezhebine göre erkek esirler de köleleştirilebilir. Kadın ve çocuklar ise öldürülmez sadece köleleştirilir veya karşılıklı takasla serbest bırakılırlar.⁹⁹ Şafii mezhebine göre savaşan erkeklerin köleleştirilmesi caizdir. Kadın ve çocuklar ise esir alınmakla doğrudan köle statüsünde sayılırlar. Şafiilerin bu görüşlerinin temelinde Hz. Peygamber'in Beni Mustalık, Hayber ve Hevâzin esirlerine karşı yaptığı uygulamaları vardır.¹⁰⁰ Hanbeliler esirleri üçe ayırmaktadır. Birinci kısım kadın ve çocuklar, esir alındıkları anda köle statüsünde kabul edilirler ve öldürülmeleri caiz değildir. İkincisi cizye mükellefi olabilecek ehli kitap erkekleri esir alındıklarında devlet başkanı öldürme, karşılıksız veya fidye mukabilinde serbest bırakma ve köleleştirme seçeneklerinden dilediğini uygulayabilir. Üçüncüsü devlet başkanı cizye alınmayacak putperest ve müşrik erkekler esir alındıklarında öldürülme, fidye karşılığında veya karşılıksız serbest bırakma seçeneklerinden birini uygulayabilir.¹⁰¹

Yukarıda bahsi geçen hukukçuların bu görüşleri kendi yaşadıkları dönem şartlarında değerlendirildiğinde savaş esirlerine bakış açıları süregelen bir olgunun yansıması niteliğinde

⁹³ Aydın ve Hamidullah, "Köle-1" 26/238.

⁹⁴ Hamza Aktan, "Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur'ani Yaklaşım", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı 16 (2001), 73.

⁹⁵ Hikmet Akdemir, Kur'an ve Sünnetin Kölelerin Hadım Meselesine Yaklaşımı, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14/21 (Ocak-Haziran 2009), 31.

⁹⁶ Ulvân, Nizâmü'r-Rikk, 23.

⁹⁷ Kasım b. Sellâm Ebu Ubeyd, Kitabü'l-Emvâl thk. Seyyid b. Receb (Riyad, Daru'l-Fadile, 2007), 1/239

⁹⁸ Kâsânî, Bedâiü's-Senai, 7/119; Bilmen, Hukuki İslamiyye Kamusu, 3/402

⁹⁹ Mâverdi, Ahkâmü's-Sultaniyye, 166

¹⁰⁰ Şafii, Umm, 7/667; Ebû İshâk Cemâlüddin İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzi, *el-Mühezzeb fi fıkhi'l-İmâm eş-Şâfi'i* (Riyad, Daru'l-Kalem, 1996), 5/258.

¹⁰¹ İbn Kudâme, Muğni, 13/44

anlaşılabilir. Çünkü esirlerin öldürülmesi, köleleştirilmesi, fidye karşılığında ve duruma göre karşılıksız serbest bırakılması Arap toplumunda uygulanmakta idi. Hz. Peygamber'in uygulamaları dikkatle incelendiğinde esirlerin çoğunlukta fidye karşılığında ve fidyesiz serbest bırakıldıkları görülür. Kölelerin yaşadıkları ortam ve şartların iyileştirilmesi noktasında sahabeye telkinlerde bulunulmuştur. Hamidullah İslam'ın köleliği en aza indirme ve tedricen kendiliğinden son bulma siyasetini uyguladığını ifade eder. Sebebinin İslam'ın ortaya çıktığı dönemde eski medeniyetlerde ve dönemin güçlü devletlerinde yerleşmiş ve doğal karşılanan bir olgu olarak görüldüğünden tek taraflı kaldırmanın mümkün olmadığı, zamanla ortadan kalkmasını sağlayacak bir zemin oluşturma gayretleri olduğu şeklinde açıklar.¹⁰² Konuyu Siyaset-i Şer'iyye bağlamında değerlendiren Karadâvî ise esirlerin köleleştirilmesinin zorunluluk değil, tercih meselesi olduğunu ifade etmektedir.¹⁰³

3. Esirlerin Serbest Bırakılması

Hz. Peygamber zamanında esirlerin büyük çoğunluğu fidye karşılığında, karşılıksız veya takas yoluyla serbest bırakılmıştır. Hz. Peygamber'in "*Kimse kardeşinin elindeki esiri haksız yere öldürmesin*"¹⁰⁴ hadisi de esirlerin haksız yere öldürülmediklerini teyit etmektedir. Esirler konusunda Hz. Peygamber'in yukarıda zikredilen uygulamaları genelde fidye karşılığında, durumu olmayan esirleri de bazen karşılıksız bazen de sahabeye okuma-yazma öğretmesi karşılığında serbest bıraktığı anlaşılmaktadır. Ben-i Nahle seriyyesinde esir alınan iki kişi, kişi başı 40 ukıyye,¹⁰⁵ Bedir gazvesinde esirler, mali durumlarına göre 1000-4000 dirhem arasında fidye karşılığında serbest bırakılmıştır. Öte yandan mali durumu iyi olmayan esirler 10 kişiye okuma-yazma öğretmeleri karşılığında serbest bırakılmıştır.¹⁰⁶ Adî b. Hâtim'in kız kardeşi Seffâne'yi Hz. Peygamber, giyecek elbise, binek ve yol ihtiyaçlarını temin ederek karşılıksız salıvermiştir.¹⁰⁷ Esirler arasında Müslümanların akrabası bulunması hâlinde alınan fidyeler mal cinsinden olabileceği gibi karşılıklı esir değişimi şeklinde de olabilmektedir.¹⁰⁸ Hanefilere göre esirin darülharbe dönmek üzere karşılıksız veya fidye karşılığında serbest bırakılması tekrar Müslümanlara karşı saf tutma ihtimallerinden dolayı caiz değildir.¹⁰⁹

4. Esirlerin Karşılıklı Mübadele Edilmesi

Ebu Hanife hariç diğer Hukukçulara göre düşman esirleri Müslüman esirlerle mübadele yoluyla serbest bırakılabilir. Onların bu konudaki delilleri ise esirin bir karşılıkla serbest

¹⁰² Muhammed Hamidulah, İslamda Devlet İdaresi (İstanbul, Beyan Yayınları, 2016), 273.

¹⁰³ Karadâvî, Fıkhu'l Cihâd, 2/974

¹⁰⁴ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, Müsned, thk. Şuayb el-Arnâvut (Kahire, Daru'l-Hadis, 1995) 15/150.

¹⁰⁵ Hz. Peygamber döneminde kullanılan diğer ölçü birimleri gibi yer, zaman ve tartılan/ölçülen şeyin cinsine göre değişiklik göstermişse de ukıyyenin değeri çoğunlukla rıtın on ikide birine eşit olmuştur. Hadis ve fıkıh âlimleri arasında Hz. Peygamber devrinde kullanılan Hicaz ukıyyesinin 40 dirheme denk geldiği hususunda görüş birliği varsa da miskal cinsinden karşılığı net değildir. 40 dirhemlik veya (40x2.975)119 gr'lık bir ağırlık ve kıymet ölçüsü (Cengiz Kallek, "*Ukıyye*" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul, TDV Yayınları, 2012),42/67; Cengiz Kallek, *Sosyal Servet İslâm'da Yönetim-Piyasa İlişkisi* (İstanbul: Klasik yayınları, 2015), 173; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, es-Süretü'n-Nebeviyye (Kahire, Daru'l Fecr, 2010), 2/197)

¹⁰⁶ İbn Sâd, Tabakât, 2/17

¹⁰⁷ İbn Hişâm, Siretü'n-Nebeviyye, 4/153; Vâkıdî, *Kitabu'l Meğâzî*, 3/989.

¹⁰⁸ Râzî, Mefatihü'l Gayb, 20/75

¹⁰⁹ Özel, "Esir".

bırakılacağını bildiren ayetle, Hz. Peygamber'in uygulamalarıdır. Ayrıca bu yolla düşmanın elinde olan Müslüman esirler düşmanın her türlü eziyetine, baskısına veya işkencesine maruz kalmaktan korunmuş olur.¹¹⁰ Esirlerin mübadelesi konusunda Ebu Hanife caiz olmadığı, İmam meyn ise caiz olduğu görüşündedir. Ebu Yusuf, esirlerin mücahitlere ganimet olarak dağıtılmasından sonra mübadele olmaz derken; İmam Muhammed olabileceği görüşündedir.¹¹¹ Savaş esirleri hakkında muasır alimler arasında esirlerin öldürülmesine ve köleleştirilmesine karşı olanlar,¹¹² öldürülmelerini bazı şartların oluşması hâlinde caiz görenler,¹¹³ uluslararası hukuk çerçevesinde mütakabiliyet kapsamında köleleştirmeyi kabul edenler,¹¹⁴ öldürme ve köleleştirmeyi siyaset-i şer'iyye bağlamında açıklayanlar¹¹⁵ olmak üzere dört farklı görüş vardır. Daha önce devlet başkanının yetkisi ve tasarrufunda olan köleleştirme kararı, günümüzde insan hakları kapsamında yasaklandığından uygulanma imkânı yoktur.¹¹⁶

C. MODERN HUKUKTA SAVAŞ

Hem İslam hukukunda hem de modern hukukta savaş, son çare olarak düşünülen bir çözüm yoludur. Savaşa başvurmadan önce, sorunu barışçıl yollarla çözmek için elçi gönderme veya arabulucu devletler aracılığıyla anlaşma zemini aranmaktadır. Savaşın haklı ve meşru bir sebebinin olması gerekir. Haklı bir gerekçeye dayanmayan savaşlar uluslararası arenada işgal olarak nitelendirilir. Devletler tarih boyunca bir yandan savaşı yasaklamaya çalışırken diğer yandan savaşta uygulanacak kuralları düzenlemeye çalışmışlardır.¹¹⁷ Savaşın bitirilmesi mümkün olmadığı için bu kurallarla savaşın zararlarının en aza indirgenmesi hedeflenmiştir. Savaş kuralları incelendiğinde, tüm bu kuralların savaş sırasında gereksiz acı ve ıstırap veren davranışlardan kaçınma, ele geçen esirlere ve yaralılara insanca muamele etme, barışın yeniden tesis edilmesi için gerekli çaba gösterme şeklinde üç temel ilkeye dayandığı görülür.

Özetle bu ilkeler askerî gereklilik, gereksiz acı ve ıstırapın önlenmesi ve orantı ilkeleridir.¹¹⁸ Bu bağlamda sivillerin kasıtlı olarak öldürülmesi veya hedef alınması bir savaş suçudur. Savaşan taraflar sivil zayıyatı en aza indirmek için gereken her türlü tedbiri almakla yükümlüdürler. Uluslararası insani hukukta (UİH), tarım mahsullerine, su kaynaklarına, tıbbi tesislere, konutlara, sivil taşıtlara ve yaşamlarını idame ettirmek için gereksinim duydukları her

¹¹⁰ Serahsî, Mebsut, 10/24-25

¹¹¹ Serahsî, Şerhu Siyerü'l Kebir, 3/124; Ebû Yusuf, Kitabü'l Emvâl, 312

¹¹² Sir Seyyid Ahmed Han, *İbtâl-ı Gulamî el-Müsemma bi Terbiyeti'l-İslam an Şeyni'l-Emeti ve'l Gulam* (Hindistan, Matbatı Müfid Âm, 1893), 107

¹¹³ Yusuf Karadâvî, Fıku'l Cihad, (Kahire, Mektebetü'l Vehbe, 2009)2/974) Muhammed Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi* (İstanbul, Beyan Yayınları, 2016), 268; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Trc. Mehmet Yazgan (İstanbul, Beyan Yayınları, 2015), 663

¹¹⁴ Vehbe Zuhaylî, *Asârü'l- Harbi fi'l Fıkhî'l İslamî Dirâse Mukarene* (Dimeşk, Daru'l Fıkr,1998), 461; Abdullah Nasih Ulvan, *Nizamü'r-Rikki fi'l İslam* (Y.y.Daru's-selam li't-Tibaa ve'n-Neşr, 2004), 70; Hasan Tahsin Fendoğlu, *Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik* (İstanbul, Beyan Yayınları, 1996), 304; Ahmet Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş* (İstanbul, Beyan Yayınları, 1998),170.

¹¹⁵ Muhammed Hayr Heykel, *el-Cihad ve'l-Kital fi's-Siyaseti's-Şer'iyye* (Beirut, Daru'l Beyarık, 1996), 3/1545; Karadâvî, *Fıkhü'l-Cihad*, 2/974; Ulvan, *Nizamü'r-Rik*, 26.

¹¹⁶ Ahmet Özel, *İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Baskı, 1996), 89.

¹¹⁷ Aslan, *Savaş Hukukunun Temel Prensipleri*, 236

¹¹⁸ Seha L. Meray, *Uluslararası Hukuk ve Örgütler* (Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi,1979), 247-263

türlü eşya ve araçların imhası yasaklanmıştır.¹¹⁹ 1949 yılında imzalana 3. Cenevre Sözleşmesi'nin 3. maddesinin birinci fıkrasına göre; Çatışmalara doğrudan katılmayan kimseler, Silahlarını bırakmış teslim olmuş kimseler, Savaş sırasında yaralanmış, hastalanmış veya tutuklanmış kimselere dokunulması yasaklanmıştır. Ayrıca kişinin hayat bütünlüğüne ve onurunu zedeleyici her türlü saldırı, işkence, kötü muamele, rehin alma, hukuk işletilmeden alınan infaz kararları savaş suçu kapsamında değerlendirilmiştir.¹²⁰ Bu sözleşmelerle her türlü sivil unsurun yanı sıra savaş esirleri, yaralı, hasta, tıbbi ve dinî personellerin hayatları muhafaza altına alınmıştır. Bu bağlamda savaş konusunun uluslararası hukuk kapsamına dahil edilmesi ilk defa 1864 yılında imzalanan Cenevre Sözleşmesi ile olmuştur.¹²¹ Temel prensip olarak savaşta saldırının askerî hedefler olması, sivil ve masumların can ve mal güvenliğinin sağlanması gerekir. 1856 Paris Deklarasyonu'nda ve daha sonraki 1864 Cenevre Sözleşmesi ile birlikte insani hukukun temelleri atılmıştır. Bu sözleşmede savaş meydanındaki yaralı askerlerin durumunun iyileştirmesi söz konusu edilmiştir.¹²² Savaş hukuku alanında yapılmış sözleşmelerden en önemlisi 1907 tarihinde imzalanan, kara savaşının yasa ve kurallarını düzenleyen Lahey Sözleşmesi'dir. Fakat bu sözleşmenin ikinci maddesinde geçen "savaşan tarafların hükümleri kabul etmesi halinde geçerlidir" ibaresinden dolayı uygulama imkânı bulamamıştır.¹²³ 1929 yılında imzalanan 2. Cenevre Sözleşmesi'nde savaş sırasında denizdeki yaralı, hasta ve gemisi kazaya uğramış askerî personeli koruyan maddeler yer almıştır. 1949 yılında imzalanan 3. Cenevre Sözleşmesi'nde savaş esirleri ile ilgili 143 madde bulunmaktadır. Burada İlk iki sözleşmeye göre esaret şartları, yaşama koşulları, esirlerin çalıştırılması, tedavi ve aleyhlerine açılan davalar daha net bir biçimde konu edinilmiştir. Ayrıca bu sözleşmede savaşın sona ermesi ve silahlı çatışmanın bitmesine müteakiben esirlerin serbest bırakılmasını öngörmektedir. Bu sözleşmenin 3. maddesinde şu ifadeler yer verilmektedir: "Silahlarını bırakan askerler, hastalık, yaralanma mevkufiyet dolayısıyla veya sair herhangi bir sebeple savaşı bırakmış şahıslar ile savaşa doğrudan katılmayan şahıslar, ırk, renk, din ve inanç, cinsiyet, nesep veya servete veya bunlara mümasil herhangi diğer bir kıstasa dayanan aleyhte tefrik gözetilmeksizin bilumum hâllerde insanca muamele edilecektir."¹²⁴ 1950 yılında kabul edilen 4. Cenevre Sözleşmesi ise işgal altında bulunan sivilleri korumaya yöneliktir.¹²⁵ Ancak bu sözleşmelerin büyük çoğunluğu teamül şeklinde kalmıştır.¹²⁶ Savaş hukuku kurallarının bağlayıcılığı konusunu uluslararası arenada devletlerin ekonomik ve ordu bakımından güçlü olup olmamalarına göre değişkenlik arz etmektedir.¹²⁷ Bu durum hem dünya savaşlarında hem de Afganistan, Irak ve Suriye savaşlarında

¹¹⁹ Mukhtar Hajızada, *Uluslararası İnsancıl Hukukta Sivillerin Korunması* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 34.

¹²⁰ Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri IV*, 312; Zeki Mesud Alsan, 1949 Cenevre Sözleşmeleri, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7/3 (Mayıs 1950), 54.

¹²¹ Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri IV* (Ankara, Turhan Kitapevi, 2000), 127

¹²² Melike Batur Yamaner vd., *12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri* (İstanbul, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları -42, ts), 1-25

¹²³ Aslan, *Savaş Hukukunun Temel Prensipleri*, 240.

¹²⁴ Yamaner vd., *Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri*, 50

¹²⁵ Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı sonrası yapılan anlaşmalar hakkında geniş bilgi için bkz. Aslan, *Savaş Hukukunun Temel Prensipleri*, 236-245.

¹²⁶ Seha L. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş* (Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınevi, 1965), 618-624

¹²⁷ Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*, 457.

kendisini göstermiştir. Uluslararası anlaşmalarla güvence altına alınan hususların büyük bir kısmı sadece teoride kalmıştır.

1. Modern Savaş Hukukunda Esirler

Savaş esirlerine uygulanacak muamele ve savaş zamanında sivillerin korunmasını detaylı bir şekilde konu alan ilk sözleşme 1949 yılında imzalan üçüncü ve dördüncü Cenevre Sözleşmesi'dir. Bu sözleşme 1907 Lahey ve 1929 yılında imzalanan esirler sözleşmesinden daha kapsamlıdır. Savaş meydanındaki yaralı askerlerin durumunu iyileştirmek amacıyla bu sözleşme düzenlenmiştir.¹²⁸ Özellikle 1949 yılında imzalanan 3. Cenevre Sözleşmesi savaş esirlerinin hak ve hukuklarını çok geniş bir şekilde ele almıştır. Esaret şartları, yaşama koşulları, esirlerin çalıştırılması, tedavi ve aleyhlerine açılan davalar daha net bir biçimde ele alınmıştır. Sözleşmede savaşa müteakiben esirlerin serbest bırakılması öngörülmektedir. Silahlarını bırakan askerler, hastalık, yaralanma mevkufiyet dolayısıyla veya sair herhangi bir sebeple savaşı bırakmış şahıslar veya savaşa doğrudan katılmayan şahıslar, ırk, renk, din ve inanç, cinsiyet, nesep farkı gözetmeksizin eşit muamele görecektir, herkes insanca muamele edilecektir.¹²⁹ Bu sözleşmelerde geçen hak ve hürriyetlerin büyük çoğunluğu teamül şeklinde kalmıştır.¹³⁰ Savaş hukuku kurallarının bağlayıcılığı konusunu uluslararası arenada devletlerin ekonomik ve ordu bakımından güçlü olup olmamalarına göre değişkenlik arz etmektedir.¹³¹ Bu durum hem dünya savaşlarında hem de Afganistan, Irak ve Suriye savaşlarında kendisini göstermiştir. Uluslararası anlaşmalarla güvence altına alınan hususların büyük bir kısmı uygulanmamıştır.

Sözleşmesi'nin 4. maddesinde kimlerin savaş esiri kapsamında değerlendirileceği ele alınmıştır. Sözleşmenin on üçüncü maddesinde savaş esirlerine insanca muamele gerektiği ifade edilmiştir. Esir ölümüne sağlığının tehlikeye atılmasına sebebiyet verecek her türlü davranış mesuliyet gerektirir. İhtiyaç olmadan ameliyat edilmeleri vücut bütünlüğüne zarar verilmesi yasaklanmıştır. Savaş esirlerine her türlü tehdit, zorlama, hakaret yasak olup halkın saldırısına karşı korunmalıdır.¹³² Esir oldukları süre içerisinde medeni haklarını kullanma, cins, rütbe, sağlık durumları, yaş ve kabiliyetlerine göre farklı muamele gerektiren sınıflar haricinde hepsi eşittir. Bu sözleşme kapsamında savaş esirleri yakalandıktan sonra sorguya çekilebilir. Tutuklu buldukları yerdeki hayat şartları, iae, barınma, emniyetleri, giyim, tedavi, dinî vecibelerine yerine getirme gibi sosyal haklara sahiptir. Ancak ücret mukabilinde güçleri yetecek ve insan onuruna yaraşır ortamlarda çalıştırılabilirler. Askerî eşyaları hariç şahsi eşyalarına dokunulmaz.

¹²⁸ Melike Batur Yamaner vd., *12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri* (İstanbul, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları -42, ts), 1-25

¹²⁹ Yamaner vd., *Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri*, 50; Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı sonrası yapılan anlaşmalar hakkında geniş bilgi için bkz. Aslan, *Savaş Hukukunun Temel Prensipleri*, 236-245.

¹³⁰ Seha L. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş* (Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınevi, 1965), 618-624

¹³¹ Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*, 457.

¹³² Alsan, 1949 Cenevre Sözleşmeleri, 50-51.

Aynı sözleşmede savaş esirlerinin çalıştırılacağı işler ziraat, ulaştırma, sanayi, ev hizmetleri, askerî mahiyeti olmayan diğer hizmet dalları şeklinde sıralanmaktadır.¹³³

Esirlerle ilgili İslam hukukunda yer alan kuralların büyük çoğunluğu Mer'î hukukta da mevcuttur. Esirlerin köleleştirilmesi uygulaması son dönemlere kadar varlığını sürdürmekle günümüzde son bulmuştur. Esirlerin öldürülmesi tamamen savaşan devletlerin mütakabiliyet esaslarına göre uyguladıkları, ancak günden güne azalan bir uygulamadır. Esirlerin hapsedilmesi, ağır işlerde çalıştırılması geçmişten günümüze kadar devam eden bir uygulamadır. Esirlerin karşılıklı değiş tokuş edilmesi son zamanlarda vuku bulan savaşlarda en çok rastlanan yöntemdir. Bu mübadele duruma göre maddi veya manevi bir karşılık, bazı durumlarda ise karşılıksız olmaktadır.

SONUÇ

İslam hukuku ve modern hukuk açısından, savaş son çare olarak kabul edilir. İslam, savaşa başvurmamak için gerekli özeni göstermekte ve savaşın kaçınılmaz hale gelmesi durumunda bile keyfi öldürmeyi engellemek ve can kaybını minimize etmek için savaşı belirli kurallarla sınırlamaktadır. Bu kurallar, savaşa katılmayan veya pasif bir konumda olan sivillerin, örneğin kadınlar, çocuklar, yaşlılar, engelliler ve din adamları gibi, yaşama haklarını güvence altına almaktadır. Hz. Peygamber'in barışçıl tutumu, savaş sırasında bile insan hayatına verdiği değeri yansıtmış ve savaşı belirli kurallarla sınırlamıştır. Bu yaklaşım, İslam'a özgü bir savaş hukukunun oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Esirler, karşılıksız, fidye veya başka bir karşılıkla serbest bırakılana kadar gıda, giyim ve barınma gibi kişisel ihtiyaçlarından Müslümanlar sorumludur. Hz. Peygamber döneminde esirler, genellikle kamplarda toplu halde veya hapis-hanelerde değil, sahabeler arasında bakımlarını üstlenmek ve gözetim altında tutmak amacıyla dağıtılırlar veya Mescidi Nebevi'de tutulurlardı.

Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerde, devlet başkanı savaş esirlerinin kaderini belirlerken kamu yararı göz önünde bulundururdu. Bu çerçevede, savaş esirlerini öldürme, karşılıksız veya fidye karşılığı serbest bırakma, mübadele etme, köleleştirme veya cizye ödetme gibi farklı seçenekler arasından birini tercih ederdi. Ancak esirlerin öldürülmesi veya köleleştirilmesi gibi sert önlemlerin alınmasında, Müslümanların o dönemdeki savaş gücü ve Müslümanlara karşı tekrar savaşıma olasılığı gibi faktörler de dikkate alınırdı. Savaş esirlerinin köleleştirilmesi gibi bir uygulama, dönemin koşullarına göre değerlendirilmelidir.

Kölelikle ilgili dikkat çeken bir diğer husus, İslam'ın o dönemdeki kölelik anlayışına reform niteliğinde önemli değişiklikler getirmiş olmasıdır. İslam, Müslim veya gayrimüslim olsun, herhangi bir kölenin can güvenliği, yeme, içme, giyim ve barınma gibi temel haklara sahip olduğunu kabul etmiştir. Köleler, insan olarak kabul edilir ve insanca muameleye layık görülürler. Onlara işkence yapmak veya dayanamayacakları işler vermek İslam'a göre kabul edilemez. Ayrıca, farklı mezheplerin kölelere bakış açısı, kendi yaşadıkları dönemin şartlarında

¹³³ Alsan, 1949 Cenevre Sözleşmeleri, 52; Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Koçak, Srebrenica Soykırımını (İstanbul, Batu Yayıncılık, 2010), 51-88; Münim Mustafa, Cepheden Cepheye (İstanbul, Arma Yayınları, 2012), 95; Mesut Erşan, Çanakkale Muharebelerinde Savaş Hukuk İhlalleri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 27/73 (Mart 2009), 5-7.

değerlendirilmelidir. Çünkü savaş esirlerinin öldürülmesi, köleleştirilmesi, fidye karşılığında serbest bırakılması veya karşılıksız bırakılması gibi uygulamalar, Arap toplumunda o dönemde yaygın olan bir gelenektir. Hz. Peygamber'in uygulamaları incelendiğinde, esirlerin çoğunlukla fidye karşılığında veya karşılıksız olarak serbest bırakıldığı görülür. İslam, köleliği azaltma ve zamanla köleliği sona erdirmeye politikasını benimsemiştir. Dolayısıyla, köleleştirme kararı vermek zorunlu bir gereklilik değil, tercih meselesi olarak görülmelidir. Bu yaklaşım, Siyaset-i Şer'iyeye göre ele alındığında daha iyi anlaşılacaktır.

Modern savaş hukuku, yukarıda bahsedilen önemli sözleşmelerin imzalanmasıyla oluşturulmuştur. Ancak, zaman içinde bu sözleşmelere taraf olan ülkeler dahi bazı durumlarda bu kuralları uygulamamış veya tam anlamıyla uygulamamış olabilirler. Bu nedenle, çalışmamızda her iki hukuk alanı arasındaki benzerlikler ve farklar tespit edilmiştir.

Tespit edilen bu hususlar şunlardır:

1. Savaştan önce elçilerin gönderilmesi veya arabulucu devletlerin anlaşmazlıkları sulh yoluyla çözme gayretleri her iki hukukta da mevcuttur.
2. Savaş her iki hukukta da en son başvurulacak çözüm yoludur.
3. İslam hukukunda sivillerin korunması; yaralı, hasta, din adamları, engelli, kadın ve çocukların can ve malları dokunulmazlıkları vardır. Aynı şekilde uluslararası hukukta da bu kimselerin güvenliğini sağlamak savaşan tarafların görevidir. Gereken hassasiyeti göstermekle yükümlüdürler.
4. Savaşan taraflara eşlik eden, lojistik destek sağlayan, çatışmaya katkı sağladıkları tespit edilen kişiler sivil olma vasıflarını kaybettiklerinden dolayı korunma haklarını kaybetmektedirler.
5. Her iki hukukta da savaşta ölen veya esir alınan kimselerin vücut bütünlüğüne zarar verilmesi yasaklanmıştır. Savaşta ölenler taraflara teslim edilerek inançlarına göre defnedilmesi sağlanır.
6. İslam ve uluslararası hukukta savaş esirlerinin fidye, tazminat karşılığında serbest bırakılması vardır. Bu hususta müteakabiliyet esası geçerlidir. Her iki hukukta da devlet başkanının kamu yararını gözetmek şartıyla esirleri karşılıksız serbest bırakma yetkisi vardır.
7. İslam hukukunda dönemin şartlarına göre savaşta kullanılan silahlar bellidir. Zamanla gelişen silahların kullanımı sivillere, tabiata ve hayvanlara zarar vermemeye sınırlandırılmıştır. Uluslararası hukukta kara, hava ve deniz savaşlarında kullanılacak silahlar belli sözleşmelerle sınırlandırılmıştır.
8. Uygulanabilirlik bakımından İslam'ın diğer emir ve nehiyelerinde olduğu gibi dünya ve ahiret olmak üzere iki taraflı bir yaptırıma sahiptir. Dolayısıyla ahiret sorumluluğundan dolayı müslümanlar bu kurallara hassasiyetle bağlıdır. Uluslararası hukukta ise kurallar her ne kadar kanun ve sözleşmelerle bağlayıcılık kisvesine bürünse de yaptırım gücü sınırlı olduğunda savaşan taraflar aynı hassasiyeti görememektedir. Bu konuda savaş ihlalleri arasında hastanelerin bombalanması, savaş esirlerinin kurşuna dizilmesi, zehirli gazlar ve kimyasal silahlar gibi yasak silahların kullanılması, savaş esirlerinin yargısız infazı veya çok ağır işlerde çalıştırılması gibi örnekler zikredilebilir.

9. İslam hukukundaki esirlerin köleleştirilmesi İslam'ın ilk geldiği dönemde var olan bir olgunun devamıdır. Günümüz savaş hukuku ve sözleşmelerde esirlerin köleleştirilmeleri söz konusu değildir.

10. Esirlerin öldürülmesi konusu İslam'ın ilk dönemlerinde müslümanların askerî güç bakımından zayıf olduğu bir dönemde siyaseten yapılan bir uygulamadır. Daha sonraki dönemlerde bu uygulama yerine fidye veya fidyersiz serbest bırakma uygulanmıştır.

11. İslam hukukunda esirlerin ücret karşılığında çalıştırılması yokken, uluslararası hukukta belli başlı işlerde ücret mukabili çalıştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybani, el-*Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnavut vd. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 2001.
- Akdemir, Hikmet. "Kur'an ve Sünnetin Kölelerin Hadım Meselesine Yaklaşımı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/21 (Ocak-Haziran 2009), 29-39.
- Akgündüz, Ahmet. *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlıda Harem*, İstanbul: Osmanlı Vakfı Yayınları, 1995.
- Aktan, Hamza. "Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur'ani Yaklaşım", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2001), 59-79.
- Alsan, Zeki Mesut. 1949 Cenevre Sözleşmeleri, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7/3 (Mayıs 1950), 37-57.
- Âmir, Abdullatif. Ahkâmü'l-Esra ve's-Sebaye fi'l-Hurubi'l-İslamiyye, Kahire: Daru'l Kutubi'l Masriyye, 1986.
- Apaydın, H. Yunus. "Humus" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 18/365-369, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Armağan, Mustafa. "Asr-ı Saadet'te Ordu ve Savaş Stratejisi" (Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam, Ed. Vecdi Akyüz) İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Aslan, M. Yasin. Savaş Hukukunun Temel Prensipleri, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 79 (Kasım-Aralık, 2008), 235-274.
- Atar, Fahrettin. "Mükatebe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31/530-532, Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Aydın, Mehmet Akif ve Muhammed Hamidullah, "Köle-1", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 26/237-246, Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bakkal, Ali. *Hz. Peygamber'in Kölelere Verdiği Değer ve İslam'ın Köleliğe Bakışı*, Hz. Peygamber ve İnsan Sevgisi Sempozyumu ed. Musa Kazım Yılmaz, Şanlıurfa, by., 2007.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Futûh'l Buldân*, thk. Abdullah Enis Tabbâ' Ömer Enis Tabbâ', Beyrut: Müsetü'l Maârif, 1987.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn. *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuki İslamiyye ve Istılahatı Fikhiyye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1968.
- Birsin, Mehmet. "İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/21 (Ocak 2012), 163-194.
- Bozkurt, Gülnihal "Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 38/1 (1981), 65-103.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, el-Câmiu's-Sahîh, nşr. Muhammed Zühayr b. Nâsır en-Nâsır, Kahire: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.
- Çelik, Ekin Ulaş ve Hüseyin Üreten. "Eski Batı'da (Hellas) Kölelik", *Anasay Dergisi*, 4/12 (2020), 1-17.
- Doğan, Orhan ve Aysel Erdoğan. "19. Yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Türk Topluluklarında Kölelik ve Köle Ticareti", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15/3 (2016), 971-986.
- Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, *Kitabü'l-Emvâl*, thk. Muhammed Amâra, Kahire: Daru's-Selam, 2009.

- Ebû Yusuf Ya'kub b. İbrahim b. Sa'd, *Kitabü'l Harâc*, thk. Muhammed İbrahim el-Bennâ, Kahire: Daru's-Selâm, 2017.
- Engin, Nihat. *Osmanlı Devleti'nde Kölelik*, İstanbul: İFAV Yayınları, 1998. Fendoğlu, Hasan Tahsin. *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*, İstanbul; Beyan Yayınları, 1996.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2013.
- Erkal, Mehmet. "Ganimet" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 13/351-354, İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Erşan, Mesut. *Çanakkale Muharebelerinde Savaş Hukuk İhlalleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 27/73 (Mart 2009), 165-179.
- Fayda, Mustafa. "Fey" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 12/ 511-513, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Fayda, Mustafa. *Hız. Ömer Döneminde Gayr-ı Müslimler*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları no:463, 1989.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin. *Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Ferâhîdî, Halil b. Ahmed. *Kitabü'l Ayn Müretteben ala Hurufî'l Mu'cem*, thk. Abdulhamid Hindâvî, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- Ebû Ya'lâ Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed el-Ferrâ', el-Ahkâmü's-Sultâniyye, thk. Muhammed Hâmid el-Fâkî, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Hadrâmî, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldun. *Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mübtede' ve'l-ḥaber fi eyyâmî'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men âşerahüm min zevi's-sultâni'l-ekber (Mukaddime)* trc. Halil Kendir İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, ts.
- Hajizada, Mukhtar. *Uluslararası İnsancıl Hukukta Sivillerin Korunması*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Hamidullah, Muhammed. *Hız. Peygamberin Savaşları ve Meydan Savaşları, İslam Harp Tarihine dair Bir Tetkik*, Trc. Salih Tuğ, İstanbul: Yağmur Yayınları, 3. Baskı, 1981.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam'da Devlet İdaresi*, trc. Hamdi Aktaş, İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Han, Sir Seyyid Ahmed. *İbtâl-ı Gulamî el-Müsemma bi Terbiyeti'l-İslam an Şeyni'l-Emeti ve'l Gulam*, Hindistan: Matbatı Müfid Âm, 1893.
- Hatalmış, Ali. *Erken Dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik-Hız. Peygamber Döneminden Emevilerin Sonuna Kadar*- Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Haydar, Ali Efendi. *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları No:1774. 2020
- Hemim, Abdullatif, *Alakatü'd-Devliyye fi's- Şeria ve'l Kanun fi's-Silm ve'l Harb Dirase Mukarene*, Amman: Dar Ammar, 2006.
- Heykel, Muhammed Hayr. *el-Cihad ve'l-Kital fi's-Siyaseti's-Şeriyeye*, Beyrut: Daru'l Beyarık, 1996.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdümelik, *es-Süretü'n-Nebeviyye*, Kahire: Daru'l Fecr, 2010.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed, *Muğni*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin - Andulfettah Muhammed el-Hulv, Riyad: Daru Alemi'l Kütüb, 1997
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed. *Lisânü'l-'Arab* Beyrut: Daru's Sadr, ts.
- İbn Rüşd el-Hafid, *Bidayetü'l Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, Beyrut: Daru'l Ma'rife,1982.

- İbn Sâd, Ebû Abdillâh Muhammed, *Kitabu't-Tabakât el-Kebir*, thk. Ali Muhammed Omer, Kahire: Mektebetü'l Hancî, 2001.
- İbnü'l Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l İlmîyye, 2003.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *Müfredât elfâzi'l Kur'an*, thk. Necip el-Mâcîdî Beyrut: Mektebetü'l Asriyye, 2009.
- Kal'acı, Muhammed Revvâs. *Fıkıh Lugatı*, İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2012.
- Kallek Cengiz, *Sosyal Servet İslâm'da Yönetim-Piyasa İlişkisi*, İstanbul: Klasik yayınları, 2015.
- "Ukiyye" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul; TDV Yayınları, 2012.
- Karadâvî, Yusuf. *Fıku'l Cihad*, Kahire: Mektebetü'l Vehbe, 2009.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, *Bedâ'î'u's-sanâ'î' fi tertîbî's-şerâ'î'*, thk. Ali Muhammed Muavvad-Adil Ahmed Abdulmevcud, Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmîyye, 1997.
- Kal'acı, Muhammed Revvâs, *Fıkıh Lugatı*, İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2012.
- Koçak, Mehmet. *Srebrenica Soykırımı*, İstanbul: Batu Yayıncılık, 2010.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr b. Ferh, *Câmi' li Ahkâmi'l- Kur'an*, thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Turkî, Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 2006.
- Kuş, Canan. "Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim'deki Kölelik Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2012), 1-33.
- Lavis, Ernest ve Alfred Rambo, *Tarih-i Umumi*, trc. Ali Reşad, İstanbul: Yy. ts. Özer, Sevda. "19. Yüzyılda Mısır'da Kölelik ve Köle Ticareti", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2007), 65-84.
- Mâverdi, Ebi'l Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. *Ahkamu's-Sultaniyye ve'l Vileyetü'd-Diniyye*, Kahire: Şirketü'l Kuds li'n Neşr ve't-Tevzi', 2014.
- Meray, Seha L. *Devletler Hukukuna Giriş*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınevi, 1965.
- Meray, Seha L. *Uluslararası Hukuk ve Örgütler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1979.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, thk. Muhammed Adnan Derviş, Beyrut: Daru'l Erkâm, 1997.
- Mustafa, Münim. *Cepheden Cepheye*, İstanbul: Arma Yayınları, 2012.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Tefsiru'n-Nesefî Medârikü't-tenzil ve hakâ'iku't-te'vil*, thk Zekeriya Umeyrât, Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmîyye, 2008.
- Önkâl, Ahmet. "Mustalik -Benî Mustalik-" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 31/360-361, Ankara:TDV Yayınları, 2020.
- Özel, Ahmet. "Klasik İslam Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durum: İbn Teymiyye'nin Mardin Fetvası ile Diğer Benzeri Fetvalar, *Marmara Üniversite İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/2 (2012), 41-64
- Özel, Ahmet. *İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Baskı, 1996.
- Özel, Ahmet. "Esir" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 11/ 382-389 İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Pazarıcı, Hüseyin. *Uluslararası Hukuk Dersleri IV*, Ankara: Turhan Kitapevi, 2000.
- Rızâ, Reşit ve Muhammed Abdüh, *Tefsiru'l- Menâr*, Kahire: Daru'l-Menâr, 1947.
- Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* Ankara: DİB Yayınları, 2014.

- Serahsî, Muhammed b. Ebî Sehl. *Şerhu Sıyerü'l Kebîr*, thk. Muhammed Ebu Zehra -Mustafa Zeyd, Kahire: Kahire Üniversitesi Matbaası, 1958.
- Şafî Muhammed b. İdris, *Ümm*, thk. Rıf'at Fevzi, Mansura: Daru'l Vefâ, 2001.
- Şeybânî, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fi'r-târîh*, thk. Ebu'l Fidâ Abdullah, Beyrut: Daru'l Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
- Şîrâzî, Ebü İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Ali b. Yûsuf, *el-Mühezzeb fi fıkhi'l-İmâm eş-Şâfi'î*, Riyad: Daru'l-Kalem, 1996.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezid el-Âmülî, *Câmi'ü'l-bevân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin Turkı, Kahire: Merkezü'l Buhus ve Dirasetü'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye, 2001.
- Taberî, Muhammed b. Cerir. *Tarihü'r-Rusul ve'l Mülük*, thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim, Mısır: Daru'l Maârif, ts.
- Taş, Aydın. "Şeybânî, Muhammed b. Hasan" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 39/38-42, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ulvân, Abdullah Nâsîh. *Nizâmu'r-Rikki fi'l İslâm*, Cidde: Daru's-Selam, ts.
- Vâkıdî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd, *Kitabu'l Meğazî*, thk. Mersden Jones, Beyrut: Alemü'l Kütüb, 1984.
- Yağcı, Zübeyde Güneş. "İstanbul Esir Pazarı" - Osmanlı Devleti'nde Kölelik: Ticaret, Esaret, Yaşam- Ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa, İstanbul: Tezkere Yayıncılık, 2017.
- Yaman, Ahmet. *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- Yaman, Ahmet. *İslam Kamu Hukuku* Ankara: Bilay Yayınları, 2020.
- Yaman. Ahmet. "Savaş" *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*, 36/ 189-194 İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yamaner, Melike Batur, Emre Öktem, Bleda Kurtarcan ve Mehmet Uzun, *12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri*, İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları -42, ts.
- Yılmazcan, Defne. "Antik Yunan'da Kölelik: Atina ve Sparta Örneği", *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2017), 117-136.
- Zuhaylî, Vehbe. Mustafa. *Eserü'l Harbi fi Fıkhi'l İslamî*, Dımeşk: Daru'l Fikr, 1962.
- Zuhaylî, Vehbe. *Asâru'l- Harbi fi'l Fıkhi'l İslamî Dirâse Mukarene*, Dımeşk: Daru'l Fikr, 1998.